

Юрій Шаповал, Вадим Золотарьов*

Євреї в керівництві органів ДПУ–НКВС УСРР–УРСР у 1920–1930-х рр.

Автори аналізують національний склад керівних органів ДПУ–НКВС УСРР–УРСР у вказаний період, доводячи, що високий відсоток євреїв в органах державної безпеки республіки не може бути однозначним доказом існування «єврейської змови».

Ключові слова: органи державної безпеки, ДПУ, НКВС, євреї.

Батькові Лева Троцького приписують слова про те, що «революцію починають Троцькі, а розплачуються Бронштейни». Тут доречно додати цитату з Фелікса Дзержинського, яку до 1996 р. не друкували повністю. Отже, 26 червня 1920 р. він писав із Харкова Володимиру Леніну про ситуацію в Україні:

«Положение здесь внутреннее в общем идёт в гору [...]. Каждый честный наш работник, посылаемый в провинцию, находит почву, и видны уже результаты. Только работников этих страшно мало. *Местные коммунисты какие-то недоноски, живут мелкими интересами* [...]. В области моей специальности здесь обильный урожай. *Вся, можно сказать, интеллигенция средняя здесь — это петлюровцы*. Громадной помехой в борьбе [является] отсутствие чекистов-украинцев»¹.

Отже, необхідністю стежити за «недоносками» та «петлюрівцями» в першу чергу і можна пояснити таку значну кількість неукраїнців серед чекистів. І йдеться не лише про євреїв, а й, скажімо, про росіян, поляків, латишів та ін.

Коли світ побачила книжка Олександра Солженіцина «200 лет вместе», в якій ішлося й про участь євреїв у більшовицькій революції та радянських чистках, вона викликала велику дискусію. Професор Роберт Сервіс (Robert Service) з Оксфордського

* Шаповал Ю.І. — доктор історичних наук, професор, завідуючий відділом Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Золотарьов В.А. — кандидат технічних наук, доцент Харківського національного університету радіоелектроніки.

¹ Большевикское руководство. Переписка. 1912–1927: Сб. док. – Москва: РОССПЭН, 1996. – С. 137–138.

університету, беручи участь у тих дискусіях, покликався на Лева Троцького, і говорив, що євреї не були простими спостерігачами революційних подій: вони були і жертвами, і катами².

Натомість Василь Бережков, полковник КДБ у відставці й фахівець з історії діяльності секретних служб (у тому числі НКВС), стверджував:

«Питання етнічної належності не мало значення ані під час революції, ані в історії НКВС. Це була соціальна революція, і ті, хто служили в НКВС і НК, служили ідеям соціальних перетворень»³.

Понад те, на думку В. Бережкова,

«Солженіцин пише, що в НКВС працювало багато євреїв, а це може сприяти розпалюванню антисемітизму [...]. Я вважаю, що цю проблему краще не обговорювати нині»⁴.

Поза сумнівом, цю проблему — як суто наукову — слід обговорювати, як і, скажімо, проблему служби в НК–ДПУ–НКВС росіян, українців, поляків, латишів, китайців тощо. Ключове питання полягає в тому, як саме обговорювати, на яких джерелах і методиках будувати дослідження?

Серед видань, в котрих тією чи іншою мірою порушено різні аспекти зазначеної проблеми, слід назвати, насамперед, довідник «Кто руководил НКВД», підготовлений М. Петровим і К. Скоркіним, що вийшов 1999 р. у Москві⁵, а також публікації Л. Кричевського⁶, Германа Рудольфа⁷, Вадима Абрамова⁸ тощо.

² Див.: Солженицын разрушает последнее табу революции // <http://www.inosmi.ru/untitled/20030127/169935.html> (відвідано 9.12.2009).

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Див.: *Петров Н.В., Скоркин К.В.* Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справ. – Москва: Звенья, 1999.

⁶ Див.: *Кричевский Л.Ю.* Евреи в аппарате ВЧК–ОГПУ в 20-е годы // Евреи и русская революция: Мат. и исслед. / Ред.-сост. О. В. Будницкий. – Москва; Иерусалим: Гешарим, 1999.

⁷ Див.: *Rudolf G.* Research News. Jews in the NKVD of Stalin's Union // <http://www.vho.org/tr/2004/3/Rudolf325-327.html> (відвідано 10.12.2009).

⁸ Див.: *Абрамов В.* Евреи в КГБ: палачи и жертвы. – Москва: Эксмо, 2005.

Якщо згадувати дослідження в Україні, то необхідно констатувати: незважаючи на те, що вже опубліковано біографічні нариси та довідки про більшість керівників ДПУ УСРР⁹ та список керівництва центрального апарату¹⁰, узагальнюючого уявлення про євреїв-чекістів в Україні ще не створено. Цьому заважають, насамперед, не лише суб'єктивні, а, радше, об'єктивні фактори — усе ще надто складно видобувати відповідні надійні фактичні й статистичні дані.

Ця розвідка базується на аналізі того матеріалу, який удалося віднайти, і який стосується представництва євреїв у керівних структурах ДПУ-НКВС у 1920–1930-х рр. Як відомо, ці структури постійно видозмінювалися, але до них можна віднести голову ДПУ УСРР (згодом — нарком внутрішніх справ), його заступників, начальників ключових управлінь і відділів, начальників та заступників начальників регіональних структур ДПУ та їх ключових відділів/відділень тощо.

Загальний підхід і завдання

Одна з ключових помилок, як можна, зокрема, побачити на інтернет-сайтах, де обговорюється «єврейське питання» у чекістських органах, полягає в тому, що зазвичай ті, хто «захисає» євреїв, удаються до цифр про загальну їх кількість у ДПУ-НКВС. Це й справді може виглядати незначною часткою. Наприклад, у червні 1929 р. у партійній організації центрального апарату ДПУ УСРР за національним складом переважали росіяни — 107 осіб (35,5%), далі йшли українці — 82 особи (27,2%), на третьому місці були євреї — 80 осіб (26,6%)¹¹.

⁹ Див.: Шаповал Ю.І., Пристайко В.І., Золотарьов В.А. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997; Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД. 1934–1941. – Москва: Звенья, 1999; Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – К.: Стило, 2002; Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі. 1919–1941. – Х.: Фоліо, 2003; Його ж. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Х.: Фоліо, 2007.

¹⁰ Див.: Окіпнюк В.Т. Державне політичне Управління УСРР (1922–1934): іст.-юрид. аналіз. – К.: Вид-во Нац. акад. СБ України, 2002. – С. 262–265.

¹¹ Золотарьов В.А. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР... – С. 27.

Проте, питання полягає в тому, хто з представників згаданих національностей реально міг впливати на ухвалення важливих рішень, визначати вектори дій репресивних органів. І тут доречним видається аналіз складу саме керівних структур. У цьому матеріалі такий аналіз буде зроблено на прикладі трьох важливих періодів: 1929–1931, 1932–1933, 1934–1939 рр. Крім того, ми спробуємо відповісти на питання, а чи можна говорити про якийсь окремих архетип єврея-чекіста, алюзіями на котрий переповнені деякі публікації, а також на питання про те, чи була спеціальна антиєврейська чистка у НКВС під час «великого терору»?

Євреї у чекістських керівних органах у 1929–1931 рр.

Це дуже важливий період, коли починається проголошений Й. Сталіним наступ на «куркулів», а також придушення масових селянських повстань в Україні. Війну проти селян буде доповнено наступом на українську інтелігенцію. Найбільш яскравим проявом цього стали розпочаті у 1929 р. арешти, а згодом і планування чекістами відкритого показового процесу над учасниками «Спілки визволення України» (СВУ) та її вигаданої філії — «Спілки української молоді» (СУМ).

Підрахунки показують (див. додаток 1), що на керівних посадах у 1929–1931 рр. перебували 68 осіб, 26 (38%) з яких були євреями за походженням.

Євреї у чекістських керівних органах у 1932–1933 рр.

Це — один із найтрагічніших періодів історії України. Саме у цей час комуністичний режим організовує в Україні терор голодом, який наприкінці 1932 – на початку 1933 рр. переростає в голодомор.

За неповними даними (див. додаток 2), на керівних посадах у ДПУ УСРР перебували 75 осіб, 50 (66,6%) з яких були євреями за походженням.

Євреї у чекістських керівних органах у середині 1930-х рр.

Середина 1930-х рр., як переддень «великого терору», виразно показала дедалі більший вплив органів безпеки у сталін-

ському СРСР. Спираючись на зібрані біографічні відомості співробітників УДБ НКВС УСРР спробуємо дати загальну характеристику найвищому керівному складу чекістів. До цієї категорії віднесено співробітників, яким у 1935–1936 рр. були присвоєні спеціальні звання Головного управління державної безпеки НКВС СРСР від капітана держбезпеки й вище.

Відповідно до постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 жовтня 1935 р. «Про спеціальні звання начальницького складу Головного управління державної безпеки НКВС Союзу СРСР», запроваджувалися звання: сержант державної безпеки (*далі* — ДБ), молодший лейтенант ДБ, лейтенант ДБ, старший лейтенант ДБ, капітан ДБ, майор ДБ, старший майор ДБ, комісар ДБ 3-го рангу, комісар ДБ 2-го рангу, комісар ДБ 1-го рангу. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 26 листопада 1935 р. було встановлене звання генерального комісара ДБ, яке присвоїли наркомові внутрішніх справ СРСР Генріхові Ягоді. Тоді ж розпочалося надання спеціальних звань співробітникам ГУДБ НКВС СРСР, УДБ НКВС союзних республік і УДБ обласних управлінь НКВС.

У НКВС УСРР станом на 3 липня 1936 р. спеціальні звання ГУДБ отримали 3174 особи, з яких:

комісар ДБ 1-го рангу — 1, комісар ДБ 2-го рангу — 2,
комісар ДБ 3-го рангу — 1, старший майор ДБ — 6,
майор ДБ — 12, капітан ДБ — 68,
старший лейтенант ДБ — 310, лейтенант ДБ — 705,
молодший лейтенант ДБ — 1099, сержант ДБ — 970¹².

Велика група чекістів, хоча й не отримала ніяких спеціальних звань, тим не менш продовжувала роботу на посадах оперуповноважених і помічників оперуповноважених. Переважна більшість таких співробітників була в оперативному, спеціальному та обліково-статистичному відділах УДБ НКВС УСРР та обласних УНКВС.

¹² Архів УВС по Харківській області. – Накази НКВД СРСР за 1936 р. – № 15 від 8 січня, № 18 від 9 січня, № 19 від 9 січня, № 81 від 9 лютого, № 101 від 23 лютого, № 177 від 22 березня, № 178 від 22 березня, № 179 від 22 березня, № 180 від 22 березня, № 182 від 23 березня, № 183 від 23 березня.

За національним складом вище керівництво НКВС УСРР розподілялося так:

євреї — 60 (66,67%), росіяни — 13 (14,44%),
українці — 6 (6,67%), латиші — 3 (3,33%),
поляки — 2 (2,22%), білоруси — 1 (1,11%),
немає відомостей — 5 (5,56%).

Отже, про українізацію органів держбезпеки, як це стверджують деякі російські дослідники¹³, не йдеться. Доречно нагадати національний склад республіки у 1926 р.:

75,4% українців, 8,1% росіян, **6,5% євреїв**,
5,0% поляків, 1,5% німців, 1,1% молдован і румунів,
0,5% болгар, 0,5% татар і тюрків, 0,3% угорців,
0,3% греків, 0,2% білорусів, 0,07% вірменів,
0,5% представників інших національностей¹⁴.

Малу частку українців серед керівного складу НКВС УСРР можна пояснити прихованою антиукраїнською політикою радянського керівництва. Хоча українців у НКВС УСРР служило чимало, займали вони, в основному, низові посади. Крім того, багато чекістів-українців із кар'єристських міркувань та через побоювання потрапити до гурту «буржуазних націоналістів», писалися росіянами.

Своєрідну «гру» із національною належністю вів навіть нарком Всеволод Балицький. Так, в «Автобіографічній анкеті члена Всеукраїнського ЦВК Рад» у січні 1922 р. і в «Послужному списку для осіб, які перебувають на службі в органах ДПУ», датованому 1927 р., він власноруч указав свою національність: росіянин. Пізніше в усіх особистих документах «маркував» себе українцем, а після арешту у 1937 р. знов писав, що він росіянин¹⁵.

Євреї-чекісти також для анкет змінювали національність. Прикладів тут чимало. Так, начальник транспортного відділу

¹³ Див.: Папчинский А.А., Тумшиц М.А. Щит, расколотый мечом. НКВД против ВЧК. – Москва: Современник, 2001. – С. 200.

¹⁴ Енциклопедія українознавства. – Т. 5. – С. 1733.

¹⁵ Див.: Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – С. 14.

ДПУ УСРР Савелій Цикліс, батько якого був євреєм, а мати — україркою, про всяк випадок записався росіянином¹⁶.

Олександр Розанов, який у 1935–1937 рр. був начальником УНКВС Одеської області, на допиті 17 серпня 1937 р. свідчив:

«У всіх моїх службових і партійних документах я значуся як Розанов Олександр Борисович, росіянин. Справжнє моє прізвище Розенбарт, ім'я — Абрам. Я єврей. Змінив я ім'я та прізвище у 1918 році, працюючи в уповноваженого ЦК КП(б)У Семена Шварца. Змінив я з санкції Шварца та голови Курської губЧК Камінського. Останній мені оформив переписування прізвища. Національність “росіянин” я почав собі писати пізніше. В усіх пізніших документах я почав вказувати лише — “Розанов Олександр Борисович, росіянин”, повідомляючи, що іншого прізвища я не мав. Робив я це із почуття хибного сорому, але не через бажання приховати національність»¹⁷.

Олександр Розанов.
1930-ті рр.

О. Розанов призабув, що в деяких документах, наприклад, в анкеті делегата XI з'їзду КП(б)У, він власноруч записався ще й «українцем»¹⁸.

У цілому питання, з якою метою і в якій кількості євреї-чекісти змінювали прізвища, потребує дослідження.

Євреї у чекістських керівних органах у добу «великого терору»

У цей період позбудеться своєї посади багаторічний шеф ДПУ-НКВС України Всеволод Балицький (у травні 1937 р. його

¹⁶ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. 99, оп. 3, спр. 354, арк. 305.

¹⁷ Галузевий державний архів СБ України (далі – ГДА СБ України), м. Одеса, спр. 25468-фп, т. 2, арк. 73.

¹⁸ Див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 1, спр. 355, арк. 472.

направлять на Далекий Схід, а згодом знищать). Основна репресивна активність пов'язана з діяльністю Ізраїля Леплевського (він очолюватиме НКВС УРСР із червня 1937 до січня 1938 рр.), а також Олександра Успенського (перебуватиме на чолі НКВС із січня до 14 грудня 1938 р.). Саме під керівництвом цих людей проводилися масові операції, окремі з яких набудуть характеру етнічних чисток.

За неповними даними (див. додаток 3), на згаданих вище посадах перебували 213 осіб, 99 (46,47%) з яких були євреями за походженням.

Чи існував архетип єврея-чекіста?

Соломон Брук.
1920-ті рр.

Насправді, як видається, досить важко точно відповісти на це питання. Дехто із сучасних українських істориків стверджує, що не лише органи держбезпеки, а вся держава в Україні у 1920–1938 рр., «кінець якій 1938 року терористичними бандитськими методами поклав Сталін», була єврейською¹⁹. На нашу думку, у таких категоріях навряд чи можна реально зрозуміти ту форму державності, що існувала у зазначені роки.

Стосовно євреїв-чекістів існують різні підходи в оцінках. Ось, наприклад, як один із засуджених на процесі «СВУ» у 1930 р. — Борис Матушевський — згадував про старшого уповноваженого Київського оперативного сектора ДПУ УСРР Соломона Брука (1898–1938 рр.):

«Мене допитував спершу Брук, жахливий і відворотний тип, це про нього Дурдуківський казав, що він гіпнолізує, і він під його поглядом зовсім втрачає волю[...]»²⁰.

¹⁹ Див.: <http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=2044> (відвідано 11.12.2009).

²⁰ Цит. за: *Снегірьов Г.І.* Набої для розстрілу. (Ненько моя, ненько...). Лірико-публіцистична розвідка. – К.: Дніпро, 1990. – С. 110.

Згадував Б. Матушевський і про те, як С. Брук

«мені одне щоразу втокмачував: “Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання — і воно буде виконане; кого не поставимо — перестріляємо!”»²¹.

Італійський консул у Харкові Серджо Граденіго 31 травня 1933 р. у повідомленні писав:

«Голод далі чинить масове людовбивство серед населення у таких грандіозних масштабах, що геть незрозуміло, як світ може залишатися байдужим супроти подібної катастрофи і чому міжнародна преса, яка так ревно закликає весь світ осудити Німеччину, провинну у так званих “жорстоких переслідуваннях євреїв”, соромливо мовчить супроти цієї бійні, організованої радянським урядом, в якій саме євреї відіграють дуже велику, якщо не першорядну роль.

Адже нема сумніву: 1) що цей голодомор зумовлений насамперед організованими і свідомими заходами, спрямованими на те, щоб “провчити селянина”; 2) що серед його жертв немає жодного єврея, а, навпаки, усі вони ситі й добре харчуються під братнім крилом ДПУ.

“Етнографічний матеріал” слід замінити, цинічно сказав один єврей, великий начальник у місцевому ДПУ. Нині можна передбачити остаточну долю цього “етнографічного матеріалу”, що його хочуть замінити»²².

Отже, євреї-чекісти — однозначно проти українців та їхніх державницьких устремлінь, вони морять українців голодом. Проте щодо цієї схеми слід зробити застереження. *По-перше*, це пише дипломат фашистської Італії. *По-друге*, відомо те, що від голоду 1932–1933 рр. помирали не лише українці, а й представники інших національностей, а з-поміж них і євреї.

Якщо говорити про типові зловживання співробітників комуністичної спецслужби, то вони в євреїв-чекістів були зовсім «не гіршими», ніж в осіб інших національностей. Розтрата і крадіжки коштів, влаштовування на службу родичів і знайомих та протегування їм, пиятика, приховування відомостей про

²¹ Снегірьов Г.І. Набої для розстрілу... – С. 110.

²² Цит. за: Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932–1933 роки / Упор. Андреа Граціозі. – Х.: Фоліо, 2007. – С. 158.

якісь «темні плями» з власного минулого, клановість, прагнення підтримувати «своїх» — усе це було.

Щодо останнього, то класичним може бути приклад начальника фельдкорпусу ДПУ УСРР Юхима Елькіна. У 1920 р., коли він працював комендантом концтабору в Пущі-Водиці під Києвом, його близький приятель, співробітник Київської губчека Петерман за скоєні посадові злочини був засуджений до розстрілу. Проте, Петерманові якимось чином удалося втекти з-під варти, через що колегією Київської губчека він був оголошений поза законом. Тобто, будь який громадянин, особливо комуніст і чекіст, був зобов'язаний схопити злочинця або вбити на місці. У 1922 р. Юхим Елькін, на той час комендант Київської губчека, зустрів Петермана на вулиці. Знаючи про те, що його приятель перебуває у розшуку, Ю. Елькін не лише не затримав його, але і порадив покинути Київ. Ю. Елькін знав, під яким прізвиськом і за якою адресою мешкає у місті Петерман, але все це він приховав.

Петерман був також у добрих стосунках із тодішнім начальником секретно-оперативної частини Київської губчека Олександром Розановим. Останній був присутнім на засіданні губчека, де Петермана оголошували поза законом, і голосував за це рішення. Проте у 1922 р. Петерман поїхав у Чернігів до О. Розанова, який був тоді заступником начальника Чернігівського губвідділу ДПУ, і звернувся з проханням влаштувати його на службу. О. Розанов злочинця не затримав, а навпаки — повідомив йому про вирок, порадивши перебратися кудись подалі. Невдовзі Петермана таки схопили, а проти О. Розанова та Ю. Елькіна порушили карну справу. Одначе завершилося все для них добре: постановою слідчого президії ДПУ УСРР від 12 лютого 1924 р. справу було закрито у зв'язку з амністією на честь утворення СРСР²³. За «приховування державних злочинців», до яких належав і Петерман, звичайним громадянам загрожувало суворе покарання, а О. Розанов та Ю. Елькін навіть партійного квитка не позбулися.

²³ ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 25468 ФП, т. 1, арк. 163.

Проте були й свої особливості щодо євреїв-чекістів. Ось, наприклад, що розповідав про драматичні зустрічі з оперуповноваженим 3-го відділу УДБ НКВС УРСР Георгієм Бордоном (1905–1937 рр.) колишній боротьбіст Іван Майстренко:

«Він був у НКВД великим фахівцем з українського питання. Він перелічував мені українські політичні групи, течії, конкретних осіб, які брали участь у політичному чи культурному рухові останніх років [...]. Це була людина з колосальною пам'яттю і, здавалося, дуже розумна. Але його розум став здаватися мені якимсь поверховим, коли він широко кричачи, запитав мене: “Ну, що ви, українці, хочете? Маєте ж українську республіку? Маєте. Школи маєте. Пресу маєте. Театри маєте. Чого вам ще треба?”. Дивним видалося мені, як оця абсолютно розумна, а де в чому може більш, ніж розумна людина, не розуміє, чого українцям ще треба»²⁴.

Водночас, і сам І. Майстренко, і його знайомий студент, про якого він пише далі, згадував Г. Бордона з певною теплотою, оскільки той фактично підказував, що треба визнавати, а що — ні, а студенту давав трохи перепочити, коли його мордували допитами без сну.

«Не сумніваюся, — писав далі Іван Майстренко, — що під час пізнішої сталінської чистки енкаведистів Бордон був теж ліквідований»²⁵.

Так воно й сталося — Георгія Бордона розстріляли у 1937 р.

Привертають увагу резонансні факти втечі чекістів за кордон. У сталінському СРСР це були рідкісні випадки. І тут маємо певну «єврейську специфіку», адже всі чотири відомих збіглих чекіста були євреями. Це начальник УНКВС по Далекосхідному краю комісар державної безпеки 3-го рангу Генріх Люшков (колишній начальник інформаційного, секретного та

Генріх Люшков.
1920-ті рр.

²⁴ Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій, 1985. – С. 279.

²⁵ Там само.

секретно-політичного відділів ДПУ УСРР)²⁶, резидент іноземного відділу ГУДБ НКВС СРСР в Іспанії майор державної безпеки Лев Нікольський-Фельдбін²⁷ і співробітники іноземного відділу ГУДБ НКВС СРСР капітан державної безпеки Вальтер Кривицький²⁸ та Ігнатій Порецький (І. Рейс)²⁹.

Серед євреїв у ДПУ–НКВС було чимало безпартійних або тих, хто колись перебував в інших партіях, і навіть просто авантюристів. Поза сумнівом, із-поміж інших стимулів їхнього прагнення працювати в органах держбезпеки, важливу роль відігравали матеріальні. Наприклад, до появи Миколи Єжова на посаді наркома внутрішніх справ глава республіканського НКВС отримував 1200 руб. Це була досить велика сума, адже, приміром, середня заробітна плата за березень 1935 р. по всіх наркоматах та організаціях становила 172 руб., за березень 1936 р. — 201 руб.³⁰ У кам'яновугільній промисловості у червні 1936 р. інженер отримував 1097 руб., технік — 795 руб., робітник — 258 руб.³¹ М. Єжов підвищив зарплатню республіканським наркомом до 3500 руб., відповідно зріс і заробіток співробітників НКВС різних рангів³². Крім цього, вони мали інші пільги, якими активно користувалися.

²⁶ Див. докладніше: *Соколов Б.В.* Охота на Сталина, охота на Гитлера. Тайная борьба спецслужб. – Москва: Вече, 2000. – С. 8–60; *Золотарьов В.* Секретно-політичний відділ ДПУ УССР: справи та люди. – С. 14–103; *Тумшиц М.А., Папчинский А.А.* 1937. Большая чистка. НКВД против ЧК. – Москва: Яуза-Эксмо, 2009. – С. 79–139.

²⁷ Див.: докладніше: *Орлов А.* Тайная история сталинских преступлений. – Москва: Автор, 1991. – 352 с.; *Царев О., Костелло Дж.* Роковые иллюзии. Из архивов КГБ: дело Орлова, сталинского мастера шпионажа. – Москва: Международные отношения, 1995. – 576 с.

²⁸ Див.: *Кривицкий В.Г.* Я был агентом Сталина: записка советского разведчика. – Москва: Современник, 1996. – 415 с.

²⁹ Див.: *Порецки Э.* Тайный агент Дзержинского. – Москва: Современник, 1996. – 415 с.

³⁰ Див.: *Праця в УРСР: Статист. довід.* – К.: Народне господарство та облік, 1937. – С. 28–29.

³¹ Там само. – С. 140.

³² Див.: *Хлевнюк О.В.* 1937-й: Сталин, НКВД и советское общество. – Москва: Республика, 1992. – С. 165.

Чи була спеціальна антиєврейська чистка в НКВС?

Чистка НКВС УРСР в добу «великого терору» мала кілька етапів. Спочатку, після призначення на посаду наркома, Ізраїль Леплевський позбувався тих, хто видавався йому прихильником його попередника — Всеволода Балицького. Із січня 1938 р. новий шеф НКВС Олександр Успенський «чистив» свою службу вже і від кадрів В. Балицького, і від «леплевців». Лише за період з 15 лютого по 5 квітня 1938 р. з органів УДБ НКВС УРСР було звільнено 558 осіб, 154 з яких заарештували³³. Загалом у 1938 р. було заарештовано 994 співробітники НКВС УРСР³⁴.

Аналізуючи звинувачення, які висувалися заарештованим керівникам НКВС УРСР, побачимо, що крім «антирадянської діяльності» та «троцькізму», приводом для арешту ставало їх «темне минуле». Так, у червні 1938 р. Олександр Успенський розповідав делегатам XIV з'їзду КП(б)У про те, що

«апарат НКВС на Україні засмічувався впродовж ряду років троцькістсько-бухарінським, буржуазно-націоналістичним і просто шахрайським елементом. Ворогам народу Балицькому та Леплевському вигідно було мати такий склад в апараті, тому що в такому складі легше було вербувати у своє підпілля. Викликає Балицький до себе працівника і каже, ти ж в минулому сіоніст, у тебе ж батько мав магазин, як ти потрапив у КП(б)У, як ти потрапив у НКВС? Він туди-сюди, а потім каже — не дай загинути. Ну, добре, залишайся, але дивись, щоби слухався. Ось вам вербування. Усе, що йому казав Балицький, він робив, інакше би він його ліквідував [...]. Дехто в роки громадянської війни потрапив до ЧК тому, що люди не хотіли йти на фронт. Дехто, як тільки скінчився НЕП, так вони прийшли в органи. Імовірно, вони не згодні з НЕП, оскільки ми знайшли таких, які йшли з органів НКВС. Вони пішли на Хрещатик, Бессарабку та торгували до 1928 року [...]. Потім через свої ворожі зв'язки знову пролізли до органів НКВС і засмічували наш апарат»³⁵.

³³ Див.: *Ченцов В.В.* Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е годы. – Москва: Готика, 1998. – С. 107.

³⁴ *Шаповал Ю.І.* Україна ХХ століття. – К.: Генеза, 2001. – С. 79.

³⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 544, арк. 475.

Ще одним напрямом чистки НКВС УРСР О. Успенський обрав викриття там «націоналістичних організацій» і, у першу чергу, «сіоністського підпілля». Що рухало наркомом у цьому випадку?

Увагу О. Успенського на специфіку національного складу чекістів радянської України під час відрядження до Києва в лютому 1938 р. звернув М. Єжов. Так, Григорій Кобизев, який на той час очолював відділ кадрів НКВС УРСР, пізніше свідчив:

«17 лютого я подав Єжову матеріали, що характеризували кадри: персональний список усіх співробітників оперативних відділів, на яких були матеріали, що компрометують (осіб 600–800) [...]. Коли я ввійшов із доповіддю про кадри до кабінету Успенського, де були Єжов та Успенський, то Єжов, не переглянувши матеріали, сказав: “Подивився я на кадри, тут не український НКВС, а Біробіджан”»³⁶.

Про те, що союзний нарком був здивований національною специфікою українського наркомату свідчив пізніше і Михайло Фриновський, який на допиті навів такі слова М. Єжова після його повернення з Києва:

«Коли я їхав на Україну, мені казали, що там працює багато євреїв. Так от, мене обдурили — там працюють самі лише євреї»³⁷.

О. Успенський зрозумів ці слова М. Єжова як сигнал для атаки на чекістів-євреїв. Із керівних співробітників НКВС УРСР, що обіймали посади до приїзду О. Успенського, тобто до 27 січня 1938 р., було репресовано 100% усіх латишів, 48,39% усіх євреїв, 33,33% усіх українців, 15,79% усіх росіян³⁸.

Отже, «упередженість» Олександра Успенського щодо євреїв не помітити не можна. Тим більше, що за свідченням начальника УНКВС по Кам'янець-Подільській області Івана Жабрева, республіканський нарком улітку 1938 р.

«видав директиву про відкликання всіх працівників апарату за національністю євреїв. Цю директиву він мені передав у

³⁶ Цит. за: *Золотарьов В.А.* Олександр Успенський: особа, час, оточення. – Х.: Фоліо, 2004. – С. 195–196.

³⁷ Там само. – С. 196.

³⁸ Там само.

Москві по закінченні 2-ї сесії Верховної Ради Союзу РСР. Коли ж я почав заперечувати стосовно її правильності, він послася нібито на отриману вказівку наркомвнусправа СРСР. Мені відомо, що цю директиву він дав і іншим начальникам УНКВС [...]. Пізніше відклик працівників єврейської національності припинився, оскільки НКВС СРСР стало заперечувати проти таких дій Успенського»³⁹.

Проте репресії проти євреїв — співробітників НКВС УРСР не слід пояснювати суто антисемітизмом О. Успенського. За даними М. Петрова й К. Скоркіна, на 10 липня 1934 р. євреї становили 38,54% серед керівного складу НКВС СРСР, а на 1 липня 1939 р. — 3,92%⁴⁰. Крім того, різноманітні «сіоністські організації» викривали по всій країні. Сигналом до цього стала телеграма НКВС № 83921 від 1937 р. на місця:

«негаймо переглянути всі обліки і розробки по сіоністах, заарештувати антирадянський сіоністський актив».

І вже у першій половині 1938 р. було заарештовано 1279 «учасників сіоністського підпілля», знешкоджено «бундівські комітети» у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Вінниці та Молдавській АРСР⁴¹.

Створенню «сіоністської змови в НКВС УРСР» сприяла не лише національність заарештованих, але і їх минуле. Тим більше, що сам «керівник змови» Ізраїль Леплевський свого часу був членом «Бунду». Про це він так писав в автобіографії:

«Трудове життя моїх батьків, а також моя праця з самого раннього віку вже тоді вселили у мою свідомість, що справа звільнення робітників — справа самих робітників, і що для поліпшення свого побуту та для досягнення звільнен-

Ізраїль Леплевський.
Середина 20-х рр.

³⁹ Цит. за: *Золотарьов В.А.* Олександр Успенський: особа, час, оточення. – С. 196–197.

⁴⁰ Див.: *Петров Н.В., Скоркин К.В.* Кто руководил НКВД. – С. 495.

⁴¹ Див.: *Шаповал Ю.І.* Україна ХХ століття. – С. 45.

ня всі робітники повинні об'єднатися й загальними зусиллями боротися зі своїми пригноблувачами. Будучи цілком політично безграмотним, але керуючись таким усвідомленням, у 1909 році я вступив до єдиної політичної організації, яка існувала в Бресті — Бунду, в якій перебував до 1914 р., тобто до призову на дійсну військову службу»⁴².

На допиті 22 травня 1938 р. І. Леплевський заявив,

«що в партію я вступив у 1917 р. з вантажем шестирічного перебування в рядах Бунду. Інакше кажучи “родимі плями та сліди дрібнобуржуазної націоналістичної ідеології тиснули на мене і після мого вступу до рядів ВКП(б)»⁴³.

До речі, ці свідчення він дав слідчим секретно-політичного відділу НКВС СРСР — майору державної безпеки Г. Лулову та капітану державної безпеки Ю. Візелю, євреям за національністю.

«Незаперечне націоналістичне минуле», із погляду «сценаристів з Луб'янки», мали й люди з найближчого оточення І. Леплевського. Так, Еммануїл Інсаров до 1920 р. був другим секретарем «Поалей-Ціон» в Одесі. За твердженням С. Самолова, членом цієї партії був і Д. Джирін⁴⁴, хоча в його особовій справі відповідні відомості відсутні⁴⁵. Рідна сестра самого С. Самойлова була відомою сіоністкою. Крім того, справи керівників «змови» (І. Леплевського, Е. Інсарова, Д. Джиріна та С. Самойлова) розслідувалися в Москві, а в Києві просто застосовували луб'янські рекомендації.

Отже, чи був Олександр Успенський запеклим юдофобом, чи просто сумлінно провадив у життя «генеральну лінію» — однозначно сказати важко. Відзначимо лише, що з ним працювало чимало євреїв, як серед начальників (Я. Агранов, Я. Дейч, В. Каруцький, В. Курський, М. Литвин, Л. Миронов, С. Миронов), так і серед підлеглих (О. Радзивиловський, А. Хатаневер, М. Лис-

⁴² ГДА СБ України, м. Київ, спр. 1309, арк. 1.

⁴³ ГА ФСБ РФ, д. 13557, т. 1, л. 15.

⁴⁴ Там же, л. 51.

⁴⁵ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – С. 460–461.

Олександр (Ізраїль)
Радзивилівський.
1936 р.

Давид Перцов.
1930-ті рр.

Лев Рейхман.
1920-ті рр.

Аркадій (Арон)
Хатаневер.
1938 р.

тенгурт). До того, ж під час роботи в Україні на керівні посади ним були висунуті євреї С. Гольдман, В. Писарев, Д. Перцов, А. Ратинський, Л. Рейхман, М. Спектор, І. Шапіро.

Характерно, що неабиякий внесок у фабрикацію «сіоністської змови» зробило й чимало чекістів-євреїв. Так, наприклад, лейтенант державної безпеки Вайсбарг отримав від заарештованого Якова Камінського свідчення про його участь у «сіо-

ністській організації» в НКВС УРСР на чолі з І. Леплевським⁴⁶, а «сіоністів» в УНКВС Харківської області викривав єврей Д. Перцов.

Висновки

Аналіз матеріалу дає підстави стверджувати, що високий відсоток євреїв в ДПУ–НКВС радянської України у 1920–1930-х рр. не може бути однозначним доказом існування якоїсь особливої «змови» чи підтвердженням тези про існування «жидокомуни». Безумовно, слід говорити про індивідуальні мотиви приходу на службу євреїв-чекістів, не останню роль серед яких відігравали неабиякі матеріальні преференції.

Очевидно й інше — своєю службою в органах держбезпеки євреї ніби накликали на себе біду, стимулювали хвилю юдофобії, якою згодом скористаються, значно її підсиливши, німецькі нацисти.

Неупереджене дослідження означеної проблеми, безумовно, слід продовжити, об'єднавши для цього зусилля дослідників різних країн.

Додаток 1*

Голови ДПУ УСРР:

В. А. Балицький (01.09.1923 – 31.07.1931)

С. Ф. Реденс (31.07.1931 – 20.02.1933)

Заступники голови ДПУ УСРР:

К. М. Карлсон (24.05.1924 – 25.05.1934)

Х. А. Леонюк (18.09.1931 – 22.03.1933)

Начальники секретно-оперативного управління ДПУ УСРР:

К. М. Карлсон (21.11.1925 – 09.12.1929)

І. М. Леплевський (09.12.1929 – 19.08.1931)

Х. А. Леонюк (18.09.1931 – 04.1932)

⁴⁶ Золотарьов В.А. Заручник системи Я.З. Камінський // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. - №1/2. – С. 296–297.

* Співробітники спецслужби, євреї за походженням, спеціально виділені у списку. — *Авт.*

Начальники економічного управління ДПУ УСРР:

Й. М. Блат (18.02.1924 – 29.09.1930)

С. С. Мазо (29.09.1930 – 10.07.1934)

Начальник обліково-інформаційного управління ДПУ УСРР:

С. І. Западний (28.07.1928 – 30.01.1930)

Начальник відділу політичного контролю ДПУ УСРР:

І. М. Кабанцев (09.03.1926 – 25.09.1929)

Начальники інформаційного відділу ДПУ УСРР:

Г. С. Люшков (07.10.1925 – 03.05.1930)

Ю. Х. Кривець (09.05.1930 – 20.03.1931)

Начальники секретного відділу ДПУ УСРР:

В. М. Горожанин (07.05.1924 – 03.05.1930)

Г. С. Люшков (03.05.1930 – 05.04.1931)

Начальники секретно-політичного відділу ДПУ УСРР:

Г. С. Люшков (05.04.1931 – 17.08.1931)

Б. В. Козельський (т.в.о.) (17.08.1931 – 20.09.1931)

Ю. Х. Кривець (20.09.1931 – 21.02.1933)

Начальник контррозвідального відділу ДПУ УСРР:

М. І. Добродицький (03.1924 – 09.1930)

Начальники особливого відділу ДПУ УСРР та особливого відділу Українського військового округу:

М. І. Бистрих (21.02.1923 – 30.07.1931)

І. М. Леплевський (т.в.о.) (1931)

Начальник розвідального відділу ДПУ УСРР:

М. О. Панов-Бройде (25.10.1925 – 07.04.1931)

Начальники окружних відділів ДПУ УСРР у 1929–1930 рр.:

Артемівського:

П. І. Тимофеев (04.07.1928 – 05.09.1930)

Бердичівського:

Ю. С. Шатов (14.06.1926 – 29.11.1929)

С. С. Любомирський (29.11.1929 – 15.07.1930)

А. І. Геплер (15.07.1930 – 05.09.1930)

Білоцерківського:

С. С. Любомирський (23.07.1928 – 29.11.1929)

А. П. Кайзер (29.11.1929 – 05.01.1930)

С. Д. Савін (15.01.1930 – 05.09.1930)

Вінницького:

М. Б. Корнєв (13.05.1927 – 30.01.1930)

М. Д. Балябін (30.01.1930 – 01.07.1930)

О. Г. Грозний (07.1930 – 05.09.1930)

Глухівського:

В. І. Калина (21.03.1928 – 05.09.1930)

Дніпропетровського:

Х. А. Леонюк (21.07.1928 – 05.09.1930)

Житомирського:

О. Г. Грозний (01.08.1925 – 12.09.1929)

С. М. Цикліс (12.09.1929 – 05.09.1930)

Запорізького:

М. К. Александровський (01.07.1925 – 05.09.1930)

Зінов'ївського:

М. М. Іодко (02.07.1928 – 05.09.1930)

Ізюмського:

Т. Й. Гладков (02.10.1927 – 20.02.1929)

П. Ф. Коломієць (19.03.1929 – 05.09.1930)

Борис Козельський.
1920-ті рр.

Арон Геплер до і після арешту. 1938 р.

Михайло Александровський. 1932 р.

Соломон Мазо. 1937 р.

Кам'янець-Подільського:

П. В. Семенов (15.05.1927 – 25.09.1929)

О. Г. Грозний (25.09.1929 – 07.1930)

Київського:

В. Т. Іванов (25.07.1928 – 05.09.1930)

Конотопського:

І. П. Альошин (23.04.1928 – 06.1930)

П. М. Рахліс (01.07.1930 – 05.09.1930)

Коростенського:

П. М. Селиванов (05.05.1928 – 26.01.1930)

Я. З. Камінський (26.01.1930 – 05.09.1930)

Кременчуцького:

В. Я. Лея (29.11.1926 – 05.1930)

М. Б. Корнєв (05.1930 – 05.09.1930)

Криворізького:

Д. Я. Патрушев (13.11.1928 – 01.12.1929)

М. М. Тимофєєв (01.12.1929 – 05.09.1930)

Куп'янського:

М. І. Шелудченко (09.05.1928 – 18.01.1930)

Д. М. Медведєв (18.01.1930 – 05.09.1930)

Лубенського:

- І. Г. Ленський (24.08.1927 – 22.01.1930)
- П. М. Пархоменко (22.01.1930 – 04.1930)
- Л. М. Ходос (09.04.1930 – 05.09.1930)

Луганського:

- І. Д. Белкін** (25.08.1926 – 05.09.1930)

Маріупольського:

- Ю. М. Перцов** (03.03.1927 – 28.02.1929)
- В. І. Окруй (28.02.1929 – 05.09.1930)

Мелітопольського:

- В. І. Окруй (12.07.1928 – 26.02.1929)
- В. А. Двинянинов (26.02.1929 – 08.12.1929)
- І. Б. Шумський (01.01.1930 – 05.09.1930)

Миколаївського:

- О. Б. Розанов** (29.07.1928 – 05.09.1930)

Могилів-Подільського:

- М. С. Ямницький** (27.11.1927 – 05.11.1929)
- Р. А. Чирський (11.1929 – 05.09.1930)

Ніжинського:

- С. І. Самовський** (11.06.1928 – 05.09.1930)

Одеського:

- І. М. Леплевський** (27.10.1925 – 01.07.1929)
- О. О. Ємельянов (01.07.1929 – 03.09.1930)

Первомайського:

- П. М. Рахліс** (10.12.1928 – 01.07.1930)

Полтавського:

- Ю. Г. Бржезовський (27.10.1928 – 05.09.1930)

Прилуцького:

- Ф. А. Миронов (04.07.1928 – 20.06.1930)

Проскурівського:

- Я. З. Камінський** (07.09.1926 – 22.01.1930)
- І. Г. Ленський (22.01.1930 – 05.09.1930)

Сталінського:

- Я. К. Краукліс (11.06.1928 – 05.09.1930)

Сумського:

- В. А. Двинянинов (22.08.1927 – 26.02.1929)

О. Г. Мірошніченко (28.02.1929 – 05.1929)

Я. І. Райхштейн (05.1929 – 05.09.1930)

Тульчинського:

А. А. Петерс (03.12.1928 – 07.1930)

Уманського:

Р. Л. Ювиць (06.06.1928 – 07.12.1929)

Ю. С. Шатов (07.12.1929 – 05.09.1930)

Харківського:

Й. М. Блат (25.07.1928 – 05.09.1930)

Херсонського:

В. Я. Левоцький (20.07.1928 – 05.09.1930)

Чернігівського:

Ф. Г. Клейнберг (25.04.1928 – 06.1929)

С. І. Казаков (06.1929 – 01.07.1930)

М. Д. Балябін (01.07.1930 – 05.09.1930)

Шевченківського (Черкаського):

Я. М. Силін (02.03.1928 – 20.02.1929)

Т. Й. Гладков (20.02.1929 – 07.1930)

В. В. Толстов (07.1930 – 05.09.1930)

Шепетівського:

М. Т. Приходько (04.07.1928 – 05.09.1930)

Начальники оперативних секторів ДПУ УСРР:

Вінницького:

О. Г. Грозний (05.09.1930 – 01.1932)

Дніпропетровського:

Х. А. Леонюк (05.09.1930 – 18.09.1931)

Я. К. Краукліс (12.1931 – 27.02.1932)

Донецького:

Й. М. Блат (05.09.1930 – 10.1931)

М. М. Тимофєєв (10.1931 – 01.07.1932)

Житомирського:

П. В. Семенов (05.09.1931 – 1932)

Київського:

В. Т. Іванов (05.09.1930 – 12.1931)

Одеського:

Ю. М. Перцов (05.09.1930 – 27.02.1932)

Полтавського:

О. Б. Розанов (05.09.1930 – 01.1932)

Сумського:

В. Я. Левоцький (05.09.1930 – 02.1932)

Харківського:

Я. К. Краукліс (05.09.1930 – 12.1931)

Додаток 2

Голови ДПУ УСРР:

С. Ф. Реденс (31.07.1931 – 20.02.1933)

В. А. Балицький (20.02.1933 – 10.07.1934)

Заступники голови ДПУ УСРР:

К. М. Карлсон (24.05.1924 – 25.05.1934)

Х. А. Леонюк (18.09.1931 – 22.03.1933)

І. М. Леплевський (20.02.1933 – 05.01.1933)

Начальник економічного управління ДПУ УСРР:

С. С. Мазо (29.09.1930 – 10.07.1934)

Начальники оперативного відділу ДПУ УСРР:

С. А. Громов-Шмеркін (07.07.1931 – 1932)

Й. Я. Казбек-Каплан (22.08.1932 – 27.03.1933)

П. Г. Соколов-Шостак (03.1933 – 10.07.1934)

Начальники секретно-політичного відділу ДПУ УСРР:

Ю. Х. Кривець (20.09.1931 – 21.02.1933)

М. К. Александровський (21.02.1933 – 15.12.1933)

Б. В. Козельський (15.12.1933 – 10.07.1934)

Начальники особливого відділу ДПУ УСРР та Українського військового округу:

М. І. Добродицький (25.10.1931 – 06.1932)

Х. А. Леонюк (07.06.1932 – 21.03.1933)

Л. О. Іванов (21.03.1933 – 19.11.1933)

В. П. Карелін (19.11.1933 – 15.12.1933)

М. К. Александровський (15.12.1933 – 10.07.1934)

Начальники іноземного відділу ДПУ УСРР:

- Д. С. Леопольд-Ройтман** (15.08.1931 – 29.10.1932)
В. М. Пескер-Пискарьов (03.11.1932 – 25.08.1933)
С. І. Самойлов-Бесидський (1933 – 1933)
В. П. Карелін (1933 – 10.07.1934)

Начальники транспортного відділу ДПУ УСРР:

- Ф. С. Друскіс** (11.1931 – 17.08.1933)
С. М. Цикліс (17.08.1933 – 10.07.1934)

Начальник обліково-статистичного відділу ДПУ УСРР:

- М. М. Букшпан** (1931 – 10.07.1934)

Вінницька область:

начальники Вінницького облвідділу ДПУ:

- В. Я. Лєвоцький** (27.02.1932 – 19.11.1932)
Д. М. Соколинський (19.11.1932 – 10.07.1934)

заступники начальника Вінницького облвідділу ДПУ:

- П. М. Рахліс** (20.02.1932 – 21.11.1932)
Я. А. Пан (1932 – 10.07.1934)
М. О. Ізвєков (1932 – 1933)

начальники економічного відділу Вінницького облвідділу ДПУ:

- Д. В. Орлов** (25.02.1932 – 23.11.1932)
Л. Й. Рейхман (1932 – 1933)
Н. Д. Єдвабник (1933 – 10.07.1934)

начальники секретно-політичного відділу ДПУ Вінницького облвідділу ДПУ:

- Г. М. Осинін-Вінницький** (1932 – 1933)
І. Я. Бабич (1933 – 10.07.1934)

начальники особливого відділу Вінницького облвідділу ДПУ:

- О. М. Борисов** (07.1932 – 10.1932)
Д. С. Леопольд-Ройтман (29.10.1932 – 23.03.1934)

Дніпропетровська область:

начальники Дніпропетровського облвідділу ДПУ:

- Я. К. Краукліс** (27.07.1932 – 17.08.1933)
П. Г. Рудь (17.08.1933 – 09.1933)
С. Н. Миронов (28.09.1933 – 10.07.1934)

заступники начальника Дніпропетровського облвідділу ДПУ:

Г. А. Ключгант-Гришин (01.11.1932 – 21.02.1933)

Ю. Х. Кривець (21.02.1933 – 11.03.1934)

А. В. Сапір (02.1933 – 10.07.1934)

начальники економічного відділу Дніпропетровського облвідділу ДПУ:

Л. С. Арров (25.02.1932 – 17.06.1932)

І. А. Шапіро (06.1932 – 08.1932)

О. М. Берман (03.08.1932 – 25.01.1934)

начальник секретно-політичного відділу Дніпропетровського облвідділу ДПУ:

М. І. Говлич (27.02.1932 – 10.07.1933)

начальники особливого відділу Дніпропетровського облвідділу ДПУ:

Г. А. Ключгант-Гришин (27.02.1932 – 25.11.1932)

С. С. Шемена (25.11.1932 – 06.03.1933)

А. В. Сапір (02.1933 – 10.07.1934)

Донецька область:

начальники Донецького облвідділу ДПУ:

М. М. Тимофєєв (01.07.1932 – 07.10.1932)

М. Б. Гроссман (07.10.1932 – 03.03.1933)

В. Т. Іванов (03.03.1933 – 10.07.1934)

заступники начальника Донецького облвідділу ДПУ:

П. Г. Соколов-Шостак (07.1932 – 03.1933)

І. М. Бабіков (10.1932 – 08.1933)

М. Б. Корнєв (03.1933 – 10.07.1934)

начальники економічного відділу Донецького облвідділу ДПУ:

О. І. Риклін (1932 – 1933)

Г. М. Нікельберг (1933 – 03.1934)

начальник секретно-політичного відділу Донецького облвідділу ДПУ:

С. І. Заславський (07.1932 – 31.01.1934)

начальники особливого відділу Донецького облвідділу ДПУ:

Є. Е. Каневський (07.1932 – 1933)

З. М. Ушаков-Ушомирський (05.11.1933 – 23.03.1934)

Київська область:

начальник Київського облвідділу ДПУ:

О. Б. Розанов (27.02.1932 – 10.07.1934)

заступники начальника Київського облвідділу ДПУ:

Я. З. Камінський (27.02.1932 – 27.02.1933)

З. М. Галицький (1933 – 10.01.1934)

начальник економічного відділу:

В. В. Кіrst (? – 10.01.1934)

начальники секретно-політичного відділу ДПУ Київської області ДПУ:

М. Г. Чердак (27.02.1932 – 1932)

Д. М. Медведєв (06.1932 – 02.1933)

М. Г. Чердак (1933 – 02.1934)

начальники особливого відділу Київського облвідділу ДПУ:

Ю. Г. Бржезовський (25.02.1932 – 01.11.1932)

О. М. Борисов (10.1932 – 10.07.1934)

Одеська область:

начальники Одеського облвідділу ДПУ:

Ю. М. Перцов (27.02.1932 – 01.1933)

Х. А. Леонюк (22.03.1933 – 10.07.1934)

заступники начальника Одеського облвідділу ДПУ:

З. М. Галицький (1932 – 1933)

Я. З. Камінський (27.02.1933 – 10.07.1934)

Г. А. Клювгант-Гришин (27.02.1933 – 10.07.1934)

начальники економічного відділу Одеського облвідділу ДПУ:

Л. Й. Рейхман (27.02.1932 – 1933)

Д. В. Орлов (07.03.1933 – 10.07.1934)

начальники секретно-політичного відділу Одеського облвідділу ДПУ:

В. М. Блюман (27.02.1932 – 16.04.1933)

О. М. Шерстов (04.1933 – 05.1933)

Г. Б. Загорський (05.1933 – 10.07.1934)

начальники особливого відділу Одеського облвідділу ДПУ:

А. В. Сапір (27.02.1932 – 02.1933)

Г. А. Клювгант-Гришин (21.02.1933 – 10.07.1934)

Харківська область:

начальники Харківського облвідділу ДПУ:

П. С. Мулявко (27.02.1932 – 03.11.1932)

М. М. Тимофєєв (03.11.1933 – 03.1933)

З. Б. Кацнельсон (03.03.1933 – 10.01.1934)

заступники начальника Харківського облвідділу ДПУ:

В. А. Двинянинов (27.02.1932 – 09.1932)

П. М. Рахліс (21.12.1932 – 01.07.1933)

С. І. Самовський (02.12.1932 – 1934)

О. Й. Броневий (27.05.1933 – 17.08.1933)

І. Ю. Купчик (17.08.1933 – 10.04.1934)

начальники економічного відділу Харківського облвідділу ДПУ:

Ф. М. Чечерський (27.02.1932 – 22.02.1933)

О. С. Глуховцев (1933 – 23.07.1933)

М. Я. Кларов-Соловейчик (27.07.1933 – 25.01.1934)

начальники секретно-політичного відділу Харківського облвідділу ДПУ:

І. Я. Бабич (1932 – 1933)

Г. М. Осинін-Вінницький (1933 – 10.07.1934)

начальники особливого відділу Харківського облвідділу ДПУ:

С. І. Самовський (27.02.1932 – 02.12.1932)

А. П. Кайзер (1932 – 1933)

О. Г. Євгеньєв (04.03.1933 – 04.07.1934)

Ю. Г. Бржезовський (02.08.1933 – 20.08.1933)

Є. Е. Каневський (1933 – 10.07.1934)

Чернігівська область:

начальники Чернігівського облвідділу ДПУ:

В. А. Двинянинов (09.1932 – 17.08.1933)

Я. К. Краукліс (17.08.1933 – 10.01.1934)

заступники начальника Чернігівського облвідділу ДПУ:

Ю. Г. Бржезовський (01.11.1932 – 17.07.1933)

З. Б. Загорський (27.11.1932 – 05.1933)

С. І. Самовський (1933 – 10.07.1934)

начальники економічного відділу Чернігівського облвідділу ДПУ:

Т. П. Дорожко (1932 – 1933)

А. Г. Масловський (1933 – 27.01.1934)

начальники секретно-політичного-відділу Чернігівського облвідділу ДПУ:

М. І. Шелудченко (1932 – 1933)

О. Г. Мірошніченко (1933 – 10.07.1934)

начальник особливого відділу Чернігівського облвідділу ДПУ:

Й. А. Вепринський (09.03.1933 – 10.07.1934)

Додаток 3

Наркоми внутрішніх справ УРСР:

В. А. Балицький – з 10 липня 1934 р. по 17 травня 1937 р.

В. Т. Іванов – з 17 травня по 15 червня 1937 р.

І. М. Леплевський – з 15 червня 1937 р. по 27 січня 1938 р.

О. І. Успенський – з 27 січня по 14 листопада 1938 р.

В. В. Осокін – з листопада по 14 грудня 1938 р.

Заступники наркома внутрішніх справ УРСР:

З. Б. Кацнельсон

К. М. Карлсон

В. Т. Іванов

М. С. Бачинський

М. А. Степанов

О. І. Радзивиловський

А. М. Хатаневер

Д. Д. Гречухін

І. А. Шапіро

О. О. Яралянц

М. Д. Яхонтов

Начальники 1-го (охорони)

відділу УДБ / 1-го управління НКВС УРСР:

М. Ю. Аміров-Пієвський

О. Г. Мірошніченко

О. Р. Долгушев

М. П. Дальський-Білоус

Начальники 2-го (оперативного)

відділу УДБ / 1-го управління НКВС УРСР:

П. Г. Шостак-Соколов

М. Г. Джавахов

С. Т. Карін-Даниленко

І. Д. Морозов

Д. І. Джирін

М. Д. Яхонтов

Начальники 3-го (контррозвідального)

відділу УДБ / 1-го управління НКВС УРСР:

М. К. Александровський

Д. М. Соколинський
М. Г. Чердак
В. А. Стирне
С. І. Самойлов
С. М. Деноткін
Л. Й. Рейхман
В. Л. Писарєв
М. Б. Спектор
А. М. Ратинський
О. Н. Троїцький
О. М. Запутряєв

Начальники 4-го (секретно-політичного)
відділу УДБ / 1-го управління НКВС УРСР:

П. М. Рахліс
О. Й. Абугов
М. М. Герзон
Д. А. Перцов
А. М. Хатаневєр
С. І. Гольдман
О. О. Яралянц
Л. М. Павличев

Начальники 5-го (особливого) відділу УДБ НКВС УРСР:

М. К. Александровський
І. Ю. Купчик
А. М. Ратинський
В. М. Блюман
М. О. Листенгурт
В. Л. Писарєв
Д. Д. Гречухін

Начальники 6-го (транспортного) відділу УДБ НКВС УРСР:

Я. В. Письменний
С. І. Заславський

Начальники 8-го (обліково-реєстраційного) відділу УДБ НКВС УРСР:

І. А. Умов
Л. Г. Мунвєз
А. Г. Назаренко

Начальники 11-го (водного) відділу УДБ НКВС УРСР:

П. П. Кисельов
А. І. Душник
О. І. Лупан
М. Г. Шевченко

Начальники 12-го (оперативної техніки) відділу УДБ НКВС УРСР:

М. І. Бриль
П. П. Кисельов
В. С. Машлятин

Начальники 5-го (іноземного) відділу 1-го управління НКВС УРСР:

М. Л. Тимошенко
Є. Ф. Громовенко

Начальники 6-го відділу (чекістський нагляд за воєнізованими організаціями) 1-го управління НКВС УРСР:

В. Р. Грабар
М. Г. Шевченко
О. Г. Майський

Начальники 7-го відділу (чекістський нагляд за оборонною промисловістю) 1-го управління НКВС УРСР:

О. М. Злобінський
А. Г. Назаренко

Начальник 8-го відділу (чекістський нагляд за промисловістю) 1-го управління НКВС УРСР:

С. І. Гольдман

Начальник 9-го відділу (чекістський нагляд за сільським господарством) 1-го управління НКВС УРСР:

В. П. Калюжний

Начальники 1-го спецвідділу НКВС УРСР:

А. Г. Назаренко
А. Д. Славін

Начальник 2-го спецвідділу НКВС УРСР:

В. С. Машлятин

Начальники 3-го спецвідділу НКВС УРСР:**М. І. Бриль**

А. М. Рижов

Начальники управління місць ув'язнення НКВС УРСР:

Я. К. Краукліс

А. І. Вольфсон**Н. Ш. Новаковський**

М. С. Здуніс

УНКВС Вінницької області:

начальники УНКВС:

М. М. Тимофєєв

Г. А. Гришин-Клювгант

І. Д. Морозов

І. М. Корабльов

заступники начальника УНКВС:

В. І. Окруй

І. Д. Морозов

А. Я. Пришивцин

помічники начальника УНКВС:

І. Д. Морозов

Г. Т. Донець

М. С. Бутенко

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

Й. Б. Фішер**Г. Б. Толчинський**

П. І. Токарев

О. М. Запутряєв

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

А. М. Симхович**О. М. Надєждін**

А. Я. Пришивцин

В. Ф. Майструк

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

Б. С. Глузберг

О. І. Міцул

начальник 6-го відділу УДБ УНКВС:

Г. М. Нікельберг

начальник 11-го відділу УДБ УНКВС:

Г. С. Сокирко

УНКВС по Ворошиловградській області:

начальник УНКВС:

Г. І. Коркунов

заступник начальника УНКВС:

О. Д. Баличев

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

В. А. Калганов

В. А. Врублевський

начальник 4-го відділу УДБ УНКВС:

М. Г. Соколов

УНКВС по Дніпропетровській області:

начальники УНКВС:

Д. М. Соколинський

Ю. Ф. Кривець

П. А. Коркін

заступники начальника УНКВС:

С. М. Долинський

М. О. Ізвеков

С. О. Янкович

І. А. Дараган

помічники начальника УНКВС:

М. О. Ізвеков

Б. С. Борисов-Вільнер

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

Н. Б. Березовський

Я. Д. Уманський

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

О. О. Волков

М. С. Здуніс

М. І. Михайлов

Я. С. Сапожников

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

Я. Ю. Флейшман

Я. С. Сапожников

начальник 6-го відділу УДБ УНКВС:

М. Я. Кларов-Соловейчик

начальники 11-го відділу УДБ УНКВС:

М. Е. Резніков**Л. М. Ворновицький***УНКВС Донецької області:*

начальники УНКВС:

В. Т. Іванов

Д. М. Соколинський

П. В. Чистов

заступники начальника УНКВС:

Г. Б. Загорський

Д. Г. Лифар

О. Г. Шашков

помічники начальника УНКВС:

Д. С. Леопольд**Я. І. Вронський-Шампонець**

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

Д. В. Орлов

М. Л. Тимошенко

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

М. М. Герзон**С. І. Гольдман****І. М. Александрович**

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

П. Є. Баша

М. П. Макаров

начальник 6-го відділу УДБ УНКВС:

В. І. Ляшик

начальник 11-го відділу УДБ УНКВС:

І. В. Вихирев

УНКВС Житомирської області:

начальники УНКВС:

Л. Т. Якушев

Г. М. Вяткін
І. А. Дараган

заступники начальника УНКВС:

Г. Й. Гришин
А. А. Лук'янов

помічники начальника УНКВС:

С. Ф. Новосельцев

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

А. Г. Масловський
М. Є. Федоров

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

А. А. Лук'янов
М. Є. Лєснєв-Ізраїлев

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

В. Є. Лебєдєв
Н. А. Ремєв-Пєбєрєзкін

УНКВС по Кам'янець-Подільській області:

начальники УНКВС:

М. Т. Приходько
І. А. Жабрєв
О. Я. Єкимєв

заступники начальника УНКВС:

І. Й. Соколов-Шейніс
Р. В. Крутов
В. І. Лєонов

помічник начальника УНКВС:

Й. Л. Мордовєць

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

Г. А. Шухман
О. А. Вадіс

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

С. А. Гінєсін
В. І. Лєонов
О. М. Горєць

начальник 5-го відділу УДБ УНКВС:

О. І. Лупан

начальник 11-го відділу УДБ УНКВС:
К. О. Гусєв

УНКВС по Київській області:

начальники УНКВС:

М. Д. Шаров
І. Я. Бабич
М. М. Федоров
І. А. Шапіро
Р. О. Долгушев

заступники начальника УНКВС:

Г. А. Гришин-Клювгант
Л. Й. Рейхман
Л. Т. Якушев
І. Я. Бабич
М. Б. Спектор
І. А. Шапіро
Л. М. Павличев
О. Н. Троїцький

помічники начальника УНКВС:

В. А. Двинянинов
К. Й. Козьминих

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

З. Г. Луньов
М. П. Роголь
Г. М. Коваленко
Б. А. Харитоновський
С. К. Бойко

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

І. Я. Бабич
І. Й. Соколов-Шейніс
О. О. Волков
В. І. Каневський
Г. І. Коркунов
П. М. Медведєв

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

А. І. Геплер
І. М. Стрижевський

начальник 6-го відділу УДБ УНКВС:

І. Я. Казбек-Каплан

начальник 11-го відділу УДБ УНКВС:

Я. П. Поясов

УНКВС по Миколаївській області:

начальники УНКВС:

Й. Б. Фішер

П. В. Карамишев

заступники начальника УНКВС:

Л. І. Мейтус

Я. П. Поясов

начальник 3-го відділу УДБ УНКВС:

В. М. Кушнір

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

Р. М. Сараєв

Ю. М. Толкачов

Я. Л. Трушкин

начальник 5-го відділу УДБ УНКВС:

Ф. Т. Овчинников

УНКВС по Одеській області:

начальники УНКВС:

О. Б. Розанов

Г. А. Гришин-Клювгант

М. М. Федоров

П. П. Кисельов

С. І. Гапонов

заступники начальника УНКВС:

М. Г. Чердак

В. Я. Лєвоцький

І. Я. Бабич

М. Б. Спектор

І. В. Вихирєв

помічники начальника УНКВС:

В. Я. Лєвоцький

Ю. Г. Сквирський

П. Ф. Фролов

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

В. Л. Писарєв
Г. Й. Гришин
О. Г. Шнайдер
Й. Ю. Рибаків

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

М. М. Герзон
Ф. С. Федоров-Берков
М. Б. Спектор
В. П. Калюжний
С. І. Гапонов

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

А. М. Ратинський
В. М. Блюман
Б. С. Глузберг
О. В. Антипін

начальники 6-го відділу УДБ УНКВС:

В. М. Блюман
Н. Б. Єдвабник

начальник 11-го відділу УДБ УНКВС:

С. А. Каруцький

УНКВС по Полтавській області:

начальники УНКВС:

А. А. Петерс
О. В. Волков

заступники начальника УНКВС:

В. Л. Писарєв
С. І. Поляков

помічник начальника УНКВС:

О. О. Берестнєв

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

О. Л. Александров
В. М. Платонов

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

А. Д. Славін

М. Х. Попов

Й. Й. Чернявський-Ольшанецький

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

С. І. Поляков

А. Я. Куликовський

начальники 11-го відділу УДБ УНКВС:

А. Д. Фірсов

Х. Л. Томін

УНКВС по Сталінській області:

начальник УНКВС:

П. В. Чистов

заступник начальника УНКВС:

Д. Г. Лифар

помічник начальника УНКВС:

О. Г. Шашков

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

С. Д. Вольський

О. А. Воронець

начальник 4-го відділу УДБ УНКВС:

І. М. Александрович

УНКВС по Харківській області:

начальники УНКВС:

С. С. Мазо

І. Б. Шумський

Л. Й. Рейхман

А. М. Симхович

Г. Г. Телешев

Д. А. Перцов

Г. М. Кобизєв

заступники начальника УНКВС:

Я. З. Камінський

І. Б. Шумський

Г. А. Гришин-Клювгант

Д. А. Перцов

помічники начальника УНКВС:

Я. А. Пан
В. О. Дьомін

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

Л. С. Арров
Й. Б. Фішер
Д. І. Торнуєв
І. А. Шапіро
П. Й. Барбаров

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

М. І. Говлич
Л. Т. Якушев
Л. Н. Ширін
А. М. Симхович
Б. К. Фрей
С. А. Гінесін

начальники 5-го відділу УДБ УНКВС:

І. Б. Шумський
О. Я. Санін
В. Л. Писарєв
О. Д. Тишковський
Г. О. Хатьомкін

начальники 6-го відділу УДБ УНКВС:

О. С. Глуховцев
Д. С. Леопольд

начальник 11-го відділу УДБ УНКВС:

О. К. Шубін

УНКВС по Чернігівській області:

начальники УНКВС:

Ю. Ф. Кривець
П. Г. Шостак-Соколов
С. І. Самовський
М. Б. Корнев
А. І. Єгоров

заступники начальника УНКВС:

С. І. Самовський
А. І. Геплер

І. Т. Широкий
Я. М. Синицин

помічники начальника УНКВС:

Я. І. Вронський-Шампонець
Ю. С. Шатов
Я. М. Синицин

начальники 3-го відділу УДБ УНКВС:

Г. Б. Толчинський
Е. А. Шперлінг
Й. М. Александрович

начальники 4-го відділу УДБ УНКВС:

А. В. Шепетін
М. О. Григоренко
Л. М. Тейтель
Я. К. Баутін

начальник 5-го відділу УДБ УНКВС:

І. Т. Широкий

начальник 6-го відділу УДБ УНКВС:

Г. Т. Донець

начальник 11-го відділу УДБ УНКВС:

Я. М. Синицин

**Шаповал Ю., Золотарев В. Евреи в руководстве органов
ГПУ-НКВД УССР в 1920-1930-е гг.**

В статье авторы анализируют национальный состав руководящих органов ГПУ-НКВД УССР в 1920-1930-х гг. Доказывается, что высокий процент евреев в органах госбезопасности республики не может быть однозначным доказательством «еврейского заговора».

Ключевые слова: органы госбезопасности, ГПУ, НКВД, евреи.

Shapoval Yu., Zolotaryov V. The Jews among senior personnel of GPU-NKVD of the UkSSR during 1920th-30th.

The authors analyzed the national composition of the senior personnel of GPU-NKVD of the UkSSR in 1920th - 30th. It was proved that high percent of Jews in the bodies of state security of republic couldn't be evidence of «Jewish conspiracy».

Key words: bodies of state security, GPU, NKVD, the Jews.